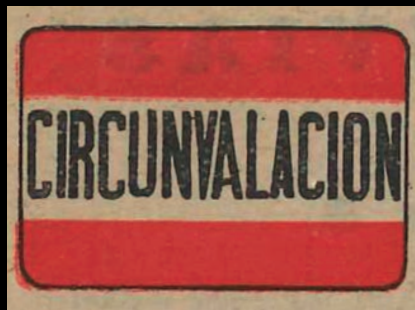

CAMINANT PER LA VALÈNCIA DEL FRANQUISME

CAMINANT PER LA VALÈNCIA DEL FRANQUISME

COORDINACIÓ

Aula Didàctica de Memòria Democràtica
Direcció General d'Innovació Educativa i Ordenació
Conselleria d'Educació, Cultura i Esport

AUTORIA

Esther López Barceló
Joan Salazar Bonet
José Mª Azkárraga

MAQUETACIÓ I DISSENY

La Mina Estudio

CORRECCIÓ DE TEXTOS

Didac Botella

IMATGE DE PORTADA

Manuel Molines

IMATGES I DOCUMENTACIÓ

Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu
Biblioteca Nacional
José Mª Azkárraga Testor
Arxiu José Huguet
Arxiu Rafael Solaz
Luis Vidal Corella
Maria Palau Galdón
Marta García Carbonell
Consuelo Garcia del Cid
Arxiu del Col.legi Cervantes
Arxiu Matías Alonso
Arxiu Històric Municipal
Manuel Molines
Arxiu Institut Lluís Vives
Abelardo

CAMINANT PER LA VALÈNCIA DEL FRANQUISME

Esther López Barceló, Joan Salazar Bonet i José Mª Azkárraga

VALENCIA DEL CID

L'1 d'abril de 1939, **Francisco Franco**, en el seu despatx a Burgos, va escriure de pròpia mà un text curt que va revisar i va corregir diverses vegades. Era l'últim comunicat de guerra. Tot el món va escoltar el seu contingut a través de les ones de Ràdio Nacional d'Espanya i la veu de Fernando Fernández de Còrdova, un conegut actor de l'època: "*cautivo y desarmado el ejército rojo han alcanzado las tropas nacionales sus últimos objetivos militares. La guerra ha terminado*".

Els últims objectius militars als quals al·ludia el recentment autoproclamat "**Caudillo de España por la gracia de Dios**" es concentraven en el port d'Alacant, on **milers de republicans** de tots els punts de l'Estat s'havien congregat per a **esperar els vaixells** que països amb democràcies consolidades havien promés enviar per a evacuar a la població. No obstant això, els vaixells **franquistes van aconseguir tancar-los** el pas de la badia i aquell port de l'esperança va passar a convertir-se en una autèntica presó d'aigua. Els soldats feixistes italians per terra i l'exèrcit colpista per mar van segrestar les milers de persones que anhelaven escapar dels vencedors.

La fi de la guerra no va donar lloc a un procés de pau sinó a una llarga fase de **venjança** sistemàtica i violenta **contra els qui havien defensat la legalitat democràtica**. Així doncs, a la primavera de 1939 començava una nova etapa en la història de València. **Milers de valencians i valencianes van ser empresonades**, es van celebrar misses de campanya a l'aire lliure, un circuit d'altaveus es va instal·lar per tota la ciutat per a emetre constantment consignes del nou règim i s'ompliren els carrers de soldats. La **victòria franquista va acabar amb la València icònica i moderna dels anys trenta**. Una ciutat amb desenes de cabarets, de

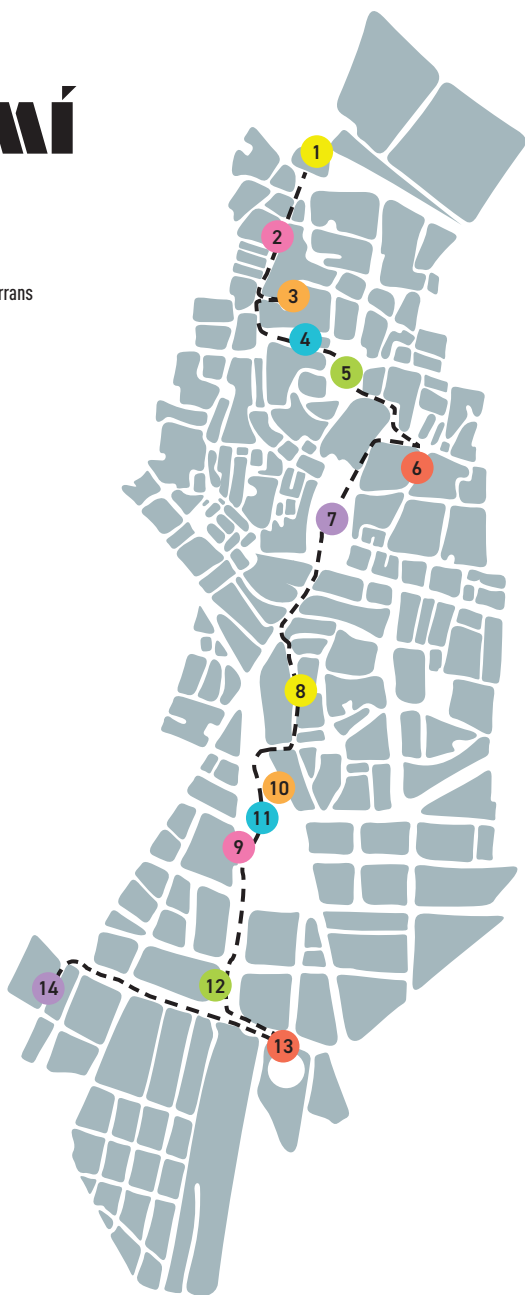
tallers d'artistes, de cinemes i llocs de trobada de les classes populars com eren els ateneus i les seus de partits i sindicats, d'organitzacions estudiantils i feministes.

El règim franquista iniciava un nou model de ciutat on no hi havia cabuda per a la participació ciutadana, ja que només hi havia un partit legal: *Falange Española y de las JONS*. Els avanços educatius de la Segona República s'eliminaren i l'educació passava a ser responsabilitat de l'Església catòlica. El nacionalcatolicisme i els nous valors arribaven fins i tot als racons més menuts i íntims. Les llibreries no podien mostrar ni autors ni títols considerats d'esquerres, el valencià desapareixia de tots els llocs públics, la policia rapava a les dones per mostrar massa del seu cos a les platges de València o s'establien sancions per no anar a missa.

L'explicació del franquisme a les noves generacions implica incorporar l'espai físic al relat oferit habitualment pels textos i les imatges. Ja siga a partir de la visita d'una presó, l'ajuntament o un monument. La història succeeix a multitud d'espais i el franquisme ha deixat una profunda empremta a les nostres places, carrers i edificis. Explorar-los amb l'alumnat suposa una oportunitat per a apropar-lo a unes dècades que, encara ara, condicionen les nostres vides. Eixir de l'aula i caminar la ciutat amb ulls crítics contextualitza els espais i facilita la reconstrucció mental d'un període ple de foscor i desmemòria. La proposta de recorregut pel centre de la ciutat visita els principals llocs i esdeveniments de la dictadura. També és una oportunitat per conèixer alguns dels personatges clau del període i les institucions a les quals van pertànyer.

EL CAMÍ

- 1 Torres de Serrans i riu Túria
- 2 Refugi antiaeri del Carrer Serrans
- 3 Carrer Samaniego, núm. 15
- 4 Palau de la Generalitat
- 5 Plaça de la Mare de Deu
- 6 Palau Arquebispa
- Carrer Avellanes
- 7 Plaça de la Reina
- 8 Jutjats
- 9 Plaça de l'Ajuntament
Desfilada de la victòria
- 10 Plaça de l'Ajuntament
- Ateneu Mercantil
- 11 Operació Eleftheria
- 12 Institut Lluís Vives
- 13 Plaça de Bous
- 14 El Patronato

1

TORRES DE SERRANS I RIU TÚRIA

El 2 de maig de 1939, les elits polítiques i econòmiques municipals rebien Franco a les Torres de Serrans per celebrar el "*Desfile de la Victoria*". Amb honors de rei, se li van entregar les claus de la ciutat i tres-centes joves vestides de fallera celebraren la seua arribada. Les Torres, que durant la guerra havien amagat dels bombardejos part dels tresors del Prado, es convertien així en símbol de la victòria franquista. Mentrestant, i al riu, malvivien centenars de persones en *xaboles* construïdes a conseqüència de la guerra. Molts eren desplaçats de guerra que hagueren de sobreviure en condicions terribles.

Membres de la corporació municipal esperant a Franco el 2 de maig de 1939. Arxiu Històric Municipal.

CURIOSITAT!

L'altar major de l'església de la Santíssima Creu –o del Carme– conserva encara una pintura mural amb la figura de Franco agenollat per davant de Jaume I, Colom, els reis Catòlics i altres monarques.

Vivendes en el llit del riu Túrria. Arxiu José Huguet.

2

REFUGI ANTIAERI DEL CARRER SERRANS

Els quasi **300 refugis** antiaeris construïts pels republicans durant la guerra a València revelen dues importants qüestions. La primera és **el caràcter altament violent** de la insurrecció militar franquista, que va necessitar bombardejar la població civil per guanyar la guerra; la segona són **les aliances** del denominat "**bando nacional**": el règim franquista va mantenir en peu els refugis durant els anys quaranta per si participava en la Segona Guerra Mundial al costat de l'Alemanya nazi i la Itàlia feixista. Amb el pas del temps, molts refugis es destruïren, altres quedaren abandonats i uns pocs es reconvertiren en arxius, magatzems, vestuaris de col·legis i, fins i tot, casals fallers.

Interior rehabilitat del refugi antiaeri del carrer Serrans. Azkarraga.

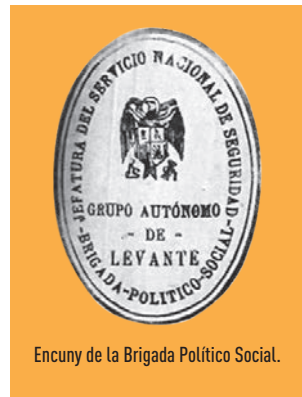
5

CARRER SAMANIEGO, NÚM. 15

Des de 1946, un palau -enderrocat als anys 60 del segle XX- va albergar durant la dictadura la temuda *Jefatura Superior de Policía*, on actuava la *Brigada Político Social* detenint i torturant militants antifeixistes:

“En la DGS de València, situada al carrer Samaniego, tenen una cadira elèctrica amb dues manilles per a les monyiques. Asseuen en la cadira al detingut i donen corrent elèctric (...) que va augmentant a mesura que el detingut es resisteix a declarar.”

Informe del PCE, juliol de 1948

Encuny de la Brigada Político Social.

Façana principal del palau al carrer Samaniego 19. *Valencia Atracción*.

4

PALAU DE LA GENERALITAT

La victòria franquista va suposar l'eliminació de qualsevol possibilitat d'autogovern per als valencians. Al Palau de la Generalitat, seu del poder polític durant segles, van començar unes obres que duplicarien la seua grandària. No obstant això, no s'arribarà a fer un projecte encara més faraònic, del qual Franco inaugurarà el plànol. La major part dels edificis construïts als anys quaranta aposten per una **arquitectura castellana** amb l'Escorial com a model. El del Palau només va ser un dels molts projectes fallits del franquisme a la ciutat, com la nova estació d'autobusos o l'ampliació del Museu de Belles Arts.

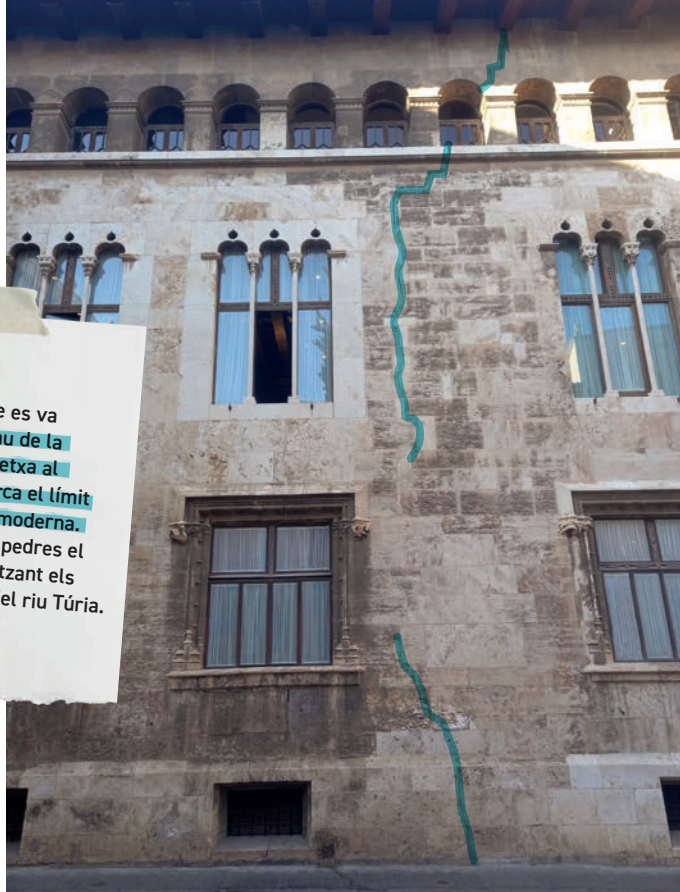
Projecte de residència per a Franco. Arxiu David Sánchez.

CURIOSITAT!

Durant el franquisme es va decidir clonar el Palau de la Generalitat. Una esclatxa al centre de l'edifici marca el límit entre la part antiga i moderna. L'aspecte antic de les pedres el van aconseguir reutilitzant els sillars dels parapets del riu Túrria.

Imatge actual del Palau de la Generalitat amb l'esclatxa que marca la nova construcció. Azkarraga.

Franco contemplant projecte de clonar, per segona vegada, el palau de la Generalitat. Arxiu David Sánchez.

5

PLAZA DE LA MARE DE DÉU

La **jerarquia eclesiàstica** va tindre un poder absolut durant el franquisme. L'arquebisbe, amb els caps de l'exèrcit i els alcaldes i regidors triats a dit, controlaren la ciutat durant dècades. El **nacionalcatolicisme** arriba a totes bandes i espais. Es realitzen misses de campanya en llocs públics com la plaça de la Mare de Déu, la Llotja, l'Albereda o la plaça de l'Ajuntament. Totes les festes de la ciutat passen a ser religioses i s'elimina el carnestoltes pel seu caràcter irreverent. La Setmana Santa es militaritza amb presència de soldats i les falles es controlen mitjançant la creació de la Junta Central Fallera. Durant el franquisme, a 1945, comença **l'ofrena de flors a la Mare de Déu**, desplaçant del culte a Sant Josep, patró faller.

Autoritats davant de la basílica de València amb una creu negra pels caiguts.
Arxiu José Huguet.

PALAU ARQUEBISBAL - CARRER AVELLANES

L'església va celebrar la victòria de les tropes franquistes i es va veure beneficiada amb diners i poder. Una mostra és el Palau Arquebisbal, **destruït durant la guerra** per l'onada anticlerical. El nou edifici, començat el 1941 i **inaugurat el 1946**, etapa de profunda fam i misèria, encara té un saló del tron. Al mateix temps, encarregats eclesiàstics i militars executen una intensa tasca de censura de llibres.

A l'impremta Tipografia Moderna, carrer Avellanes 9, es van destruir **50.000 mil exemplars** del darrer treball de **Miguel Hernández**. Només van **salvar-se dos**. A la Universitat de València es creava un espai per a llibres prohibits i es multava a les llibreries amb obres considerades oposades al règim.

Vista del Palau Arquebisbal.
Revista *Reconstrucción*.

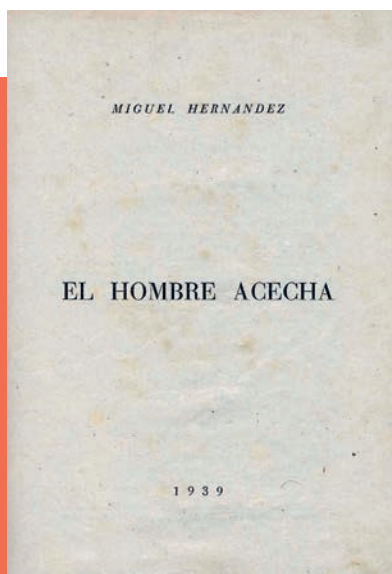

Lápida romana amb la llegenda: M.AQUILIO/AQUILINO/
AN.XXXVI/L.PORCIUS/SEVERUS/AMICO.OPTIMO

CURIOSITAT!

Encastada en un mur del palau es troba una làpida romana que deixa palesa l'estima entre **dos homes**, fet que sota la dictadura, **dos mil** anys després, va ser **fortament castigat**.

Portada del llibre *El hombre acecha*.

7

PLAÇA DE LA REINA

Aquest espai que ara és obert i per als vianants, era molt diferent a mitjan del segle XX. Per on ara hi passeja la gent, abans hi havia illes de cases d'època medieval. Testimoni d'eixe antic entramat el tenim en la forma excessivament estreta que dibuixa la porta barroca de la catedral de València, encarada a un carrer ja desaparegut denominat Saragossa i pel qual passava el tramvia. Encara que aquest profund canvi és un projecte dels anys trenta, va ser durant la dictadura quan es van enderrocar la majoria dels edificis. El 1948 l'arquebisbe va inaugurar a la plaça la *Tómbola Valenciana de la Caridad*. Aquest lloc, molt popular entre les valencianes i valencians, permetia guanyar premis comprant cupons i enaltir el paper paternalista de l'església.

CURIOSITAT!

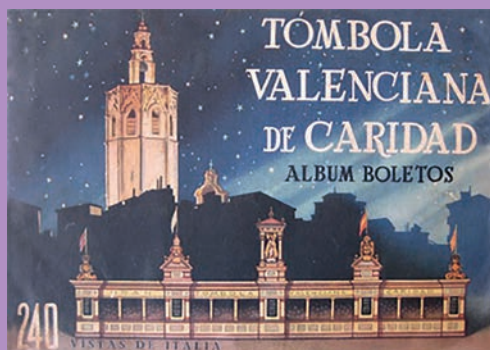
Tant la pedra com el ferro de l'enreixat de l'entrada a la porta barroca de la catedral mostren l'impacte de la metralla llançada per l'aviació feixista italiana.

Carrer Sarragossa i façana de la Seu. Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu.

Aspecte de la plaça de la Reina al 1955 amb la tómbola en primer terme. Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu.

Cartell de la tómbola de l'Arquebisbat a la plaça de la Reina. Arxiu Rafael Solaz.

FLETXA NEGRA ALS JUTJATS

Al **número 1 del carrer dels Gascons** es localitzava, durant els primers anys del franquisme, un dels **Tribunals i Jutjats** Instructors de Responsabilitats Polítiques. La derrota de la Segona República va suposar el processament militar de **desenes de milers de persones** que es van mantenir fidels a l'ordre democràtic republicà. Paradoxalment, el principal delictes pel qual els van acusar, condemnar i, sovint, assassinar va ser el de **"auxilio a la rebelión"**. No podem oblidar que va ser en aquests tètrics llocs a on es produïren els judicis que, sense cap garantia, castigaren i van sentenciar a la població.

Fletxa a l'entrada de l'actual edifici marcant les dependències del tribunal. Azkarraga.

PLAÇA AJUTAMENT DESFILADA DE LA VICTÒRIA

Milers de soldats, tancs, avions i un nombrós públic assistiren a la desfilada de la victòria franquista el **3 de maig de 1939**. Franco, juntament amb moltes altres autoritats militars, falangistes, polítiques i religioses celebraren **la conquesta** de la ciutat. Els actes, amb una cuidada escenografia, pretenien mostrar al públic qui eren els nous amos de la ciutat i quins eren els seus valors. Durant molts anys, als documents escrits es va emprar el nom de **València del Cid** en lloc de València per lligar la conquesta del Cid amb la de Franco. A més a més, la plaça va ser anomenada del **Caudillo**, nom que va conservar fins a 1979.

Militar desfilant per la plaça del Caudillo durant les celebracions de la victòria. Arxiu José Huguet.

Retrats eqüestres de Franco. Boletín Sindical de València, 1944 i 1946.

CURIOSITAT!

Durant dècades, el saló de plens de l'ajuntament va tindre un retrat eqüestre de Franco fet per Josep Segrelles. No obstant això, als anys quaranta Franco apareixia pintat fent la salutació feixista i, una vegada perduda la Segona Guerra Mundial, es va repintar per eliminar el braç alçat.

PLAÇA AJUTAMENT ATENEU MERCANTIL

L'immens edifici de l'**Ateneu Mercantil** va ser la principal seu de **Falange València**, on tenia la seua la **Jefatura Provincial**. Falange era l'**únic partit legal** per a la dictadura i sempre va mostrar una línia molt dura cap als que considerava enemics polítics. Fins a **1952**, Falange no va tornar l'edifici a la burgesia valenciana. En aquest espai van tindre lloc diverses visites i actes amb presència de **militars i càrrecs nazis del Tercer Reich**. També, durant molts anys, va ser la seu de la **Sección Femenina**, una institució que tenia la missió de **controlar la vida de les dones** i assegurar la seua **submissió als homes** i als principis del nacionalcatolicisme.

Arribada del ministre falangista José Luis Arrese a la seu de falange, actual Ateneu Mercantil. Luis Vidal Corella

Acte falangista de la Sección Femenina.
Arxiu José Huguet.

CURIOSITAT!

L'educació de les dones estava dirigida a complir amb el **model patriarcal** del règim franquista i, per aquest motiu, una de les tasques obligatòries consistia en realitzar una "**canastilla**" per al nadó, amb la finalitat de demostrar la seua vàlua com a mares.

11

OPERACIÓ ELEFTHERIA

En 1964, la dictadura va celebrar els vint-i-cinc anys de vida sota el lema de "*25 Años de Paz*" i, amb motiu d'aquesta efemèride, es van col·locar *escultures eqüestres de Franco* a Santander i València. La dictadura inaugurava amb elles els seus "especials llocs de memòria". A València, i al mateix temps, també es va inaugurar l'estàtua del Cid, encara a la plaça d'Espanya. De les nou estàtues de Franco, la primera eqüestre es va situar a Madrid en 1942 i l'última a Melilla en 1978, tres anys després de la mort del dictador. No obstant això, *va ser València la primera ciutat a tombar la seua*, dues dècades després que fora ubicada a la *Plaza del Caudillo* -abans plaça Emilio Castelar-, després anomenada plaça del País Valencià i rebatejada en l'actualitat com a plaça de l'Ajuntament.

Retirada de l'estàtua eqüestre de Franco. Abelardo

Placa ceràmica amb àguila franquista.
Azkarraga.

CURIOSITAT!

Unes trenta plaques ceràmiques col·locades per la dictadura encara indiquen noms de carrers com el de Marqués de Sotelo, el Convent de Sant Francesc o Comèdies. Es poden detectar per la presència d'un àguila en la part superior.

Estàtua equestre de Franco.
Col·lecció particular.

INSTITUT LLUÍS VIVES

El 1939, aquest antic institut al cor de la ciutat, amb **refugi antiaeri escolar** al seu pati posterior, va deixar d'impartir una educació **mixta** per passar a ser **únicament masculina**. Es va depurar i sancionar al professorat que es mantenia fidel als principis llibertaris i republicans. També va començar un nou temari, que incloïa una destacada **formació religiosa i patriòtica** amb l'objectiu d'eliminar les idees estrangeres relacionades amb la llibertat i la democràcia o l'"*afeminamiento*". La ideologia nacionalcatòlica substituï al mètode científic. **S'imposà la simbologia feixista** dels vencedors, es prohibiren els vehicles de la memòria, especialment la llengua, i s'instaurà un ensenyament on la Falange i l'Església eren omnipresents.

Cerimònia de col·locació de creus i retrats de Franco i Jose Antonio al Col·legi Cervantes. Arxiu del Col·legi Cervantes.

Manual escolar de 1940.
Arxiu Matias Alonso.

Escut franquista a l'entrada
de l'Institut Lluís Vives. Arxiu
Institut Lluís Vives.

15

PLAÇA DE BOUS

Durant unes setmanes de 1939, la **plaça de Bous de València** es va convertir en un improvisat **camp de concentració franquista**. Els testimonis directes recorden com els presos llançaven paperets amb els seus noms escrits com qui llança un missatge en una botella a la mar, amb l'esperança que, qui el llegira, informara la seua família del seu trist destí.

Per allà va passar María Dolz, una xiqueta de catorze anys de Montcada, acompanyada de la seua mare. La dona, ja nonagenària, va contar que fins a la plaça de Bous "anaven les filles [dels presos] a portar la cistella amb menjar. Què feien? **Els porters s'ho quedaven!** A més deien "*no verás a tu padre sinó pasas a hacerme compañía*". Què volien? **Violar-les!**"

Testimoni recuperat el 2017 pel periodista Miquel Ramos

Presoners militars republicans a la plaça de bous. Biblioteca Nacional.

EL PATRONATO, CARRER JESÚS 10

El Patronato de Protección a la Mujer (1941-1985) era un sistema penitenciari ocult, les víctimes del qual eren exclusivament dones. La dictadura va concedir a les ordes religioses la custòdia i reeducació de les preses en centres de reeducació. El Santo Celó era un d'aquests llocs, dirigits per les religioses Mercedàries de la Caritat, situat al carrer Jesús núm. 10.

“Xelo Alfonso tenia catorze anys quan es va quedar embarassada. Dos homes la van ficar en un cotxe i va ser conduïda al Santo Celó: *“Em van dir que si no donava al xiquet en adopció, no anava a haver-hi manera de cuidar-lo. Havia de signar o em quedava al carrer”*. Quan es va posar de part, va ingressar amb un nom fals en *La Cigueña*, una clínica al Passeig de l'Albereda. L'anestèsia general li va impedir recordar el seu part. Va despertar plorant i preguntant pel seu fill. *Mai va poder veure'l*. Encara hui, cinc dècades després, el busca sense descans”.

Fragment de *“Indignas hijas de la Patria”*. M. García Carbonell i M. Palau Galdón

Façana principal del Santo Celó. Azkarraga.

SANT MIQUEL DELS REIS

El **penal franquista de Sant Miquel dels Reis** es trobava en un antic monestir que des del segle XIX va convertir-se en centre de reclusió. Durant la dictadura va nodrir-se de milers de presoners republicans que **malvivien hacinats** entre els seus murs fins 1966, moment en què es va tancar degut, en part, a les fugues que es van produir en aquest temps. En l'actualitat es seu de la Biblioteca Valenciana i de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.

“A les dotze i mitja cridaven a formació al pati, per al repartiment del ranxo, enfront d'una bateria de calderes; es constituïen quatre o cinc columnes de presos en dobles files, proveïts tots ells del seu plat i cullera. Un parell de cullerades a cada plat, era la ració de cadascun -arròs amb bledes, en pla sopa, és a dir amb molt de caldo- que es va mantenir invariable, al migdia i a la nit”.

Testimoni de Carlos Llorens

Sant Miquel dels Reis. Font: Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu

CONVENT DE SANTA CLARA

Davant la saturació de preses que havia a València, es va utilitzar el Convent de Santa Clara com a filial de la **Presó Provincial de Dones i centre de reclusió** entre 1939 i 1942. Les monges caputxines que ocupaven l'edifici religiós construït al 1911, van ser les encarregades de custodiar a les més de 900 republicanes que hi arribaren.

“Vaig ingressar en Santa Clara i allí vaig estar quatre mesos en la **cel·la incomunicada** [...] Vaig passar **quatre mesos** amb un plat, una cullera, una botija i un matalasset d'espart. Cada huit dies venia el jutge a prendre'm declaracions; moltes coses de les quals ell em preguntava jo no li les podia contestar i altres no li les havia de contestar”.

Testimoni de Milagros Q.

Convent-Presó de Dones. Azkarraga.

PRESÓ PROVINCIAL DE DONES

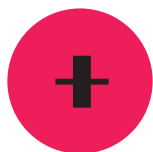
En 1925 es va inaugurar la **primera presó de dones de València** que, actualment, és el Col·legi Públic 9 d'Octubre. Va estar dissenyada per albergar un **centenar de recluses**, però només entre abril i novembre de 1939 van ingressar-ne **més de mil cinc-cents**. Les condicions de vida de les preses van resultar molt dures per l'hacinament i les pèssimes condicions de vida.

“Quan entrem allò estava pleníssim de gent; per a passar havíem d'anar **trepitjant caps i peus**; els corredors, les habitacions, tot estava ple [...] vam anar a caure a l'anomenada cel·la de mares. Cel·la que en principi era per a cinc persones, i quan entrem la tia i jo érem quaranta-dues [...]”.

Testimoni d'Àngela S.

Presó Provincial de Dones. Azkarraga.

PRESÓ MODEL

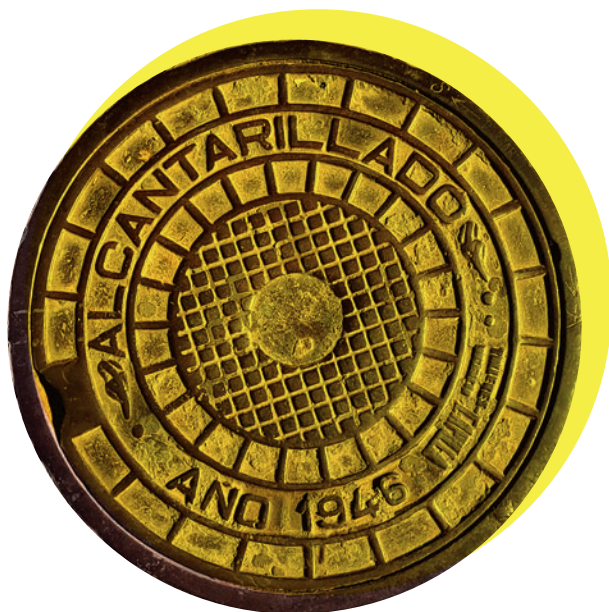
Primer edifici construït amb finalitat penitenciària a la ciutat i amb el denominat disseny de panòptic. Amb una **capacitat inicial per a 600 presos va arribar a** tindre més 10.000 homes tancats als seus murs durant els moments més intensos de la repressió franquista. La presó va estar destinada als presos polítics. La major part de les “saques” per afusellar a Paterna es van originar en aquest recinte penitenciari. En l'actualitat és un complex administratiu de la Generalitat Valenciana.

“Les cel·les no podien estar tancades a causa de la quantitat de gent; és a dir, que ens vessàvem en ficar-nos al llit a les nits en el sòl, i eixíem fins al corredor en la galeria”.

Testimoni d'Antonio Ballester

Antic aspecte de la Presó Model abans de la seua transformació. Arxiu José Huguet.

Trapa de claveguera al carrer de Martínez Cubells. Azkarraga.

**GENERALITAT
VALENCIANA**

Conselleria d'Educació,
Cultura i Esport

**AULA DIDÀCTICA
MEMÒRIA DEMOCRÀTICA**

Cultura
Contemporània